

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 102 1981

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00567-6 (häftad)

ISBN 91-22-00569-2 (inbunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1982

heller Isakssons debutsamling *Vinterresa* (1951) förenklande göras till en reaktion på det kalla krigets vinterliga klimat eller *Det gröna året* från 1954 till en antireaktion därpå. Samme författares dikter *Ängeln* och *Farväl till Kastalien* har likaså, finner jag, fått en alltför onyanserad avläsning genom att i så hög grad skrivas in i Poggiolis mönster. Även om avhandlingsformatet självfallet omöjliggjort en invägning av allt för många olika tolkningar saknar man ett påpekande från författarens sida att han är medveten om förenklingen i de snitt han i tydlighetens intresse gör.

Applikationen av modellerna måste givetvis ske med viss varsamhet om inte det irrationella i dikten ska klippas bort, det som faller utanför ramarna. Det systematiserande greppet tycks exempelvis ha gjort Setterlind alltför blond och förnöjsam, alltför beskedlig (undersökningen slutar här av någon anledning 1951, inte som när det gäller de bägge andra 54). Också Isakssons dikt tycks ha förlorat ett antal vingpennor, särskilt anknypningen till den »romantiska» traditionen (oändlighetstemperamentet, naivismen, det sago- och folkviseartrade etc.) och till en religiös tematik (dvs. bruket av kristet färgade föreställningar som estetiskt verkningsmedel, inte som trosinnehåll). Vad gäller ett annat exempel, Forssells narrgestalt, är det inte långsökt att som avhandlingsförfattaren tolka denna som (avantgarde)konstnären, men därmed har man inte tilldelat gestalten dess rätta ättetavla: hela det tidlösa följande enligt Forssell själv hjular fram genom historien i fars, marionetteater, *commedia dell'arte*, kasperspel, pantomim, vådevill, stumfilm etc.

Med tendensen till ibland förekommande överenergist systematisering sammanhänger greppet att hänga upp framställningen på vissa nyckeluttalanden av respektive diktare. Dessa uttalanden rycks då ut ur sitt betydelsegivande sammanhang – vad man saknar är en tydlig och pedagogisk presentation av dem så att läsaren får en klar föreställning om deras genesis. Forssells ord om »världsmedborgaren» Davis som »hjälpplöshetens renaste symbol» används exempelvis en smula vårdslöst. De töjs i olika riktningar tills de tycks bli att jämföra med både Lindegrens »vanmaktens katarsis» (s. 62, 67) och Ekelöfs jungfru (63) samt syfta på konsten och den skapande diktaren. Då uttrycket »hjälpplöshetens renaste symbol» i sig är vagt och mångsyftande borde det framstå som speciellt väsentligt att inringa den ursprungliga innebörden.

Hos Isaksson har avhandlingsförfattaren tagit fasta på termen »oskuldskraft» (ur artikeln »De oskuldskraftens väg»). Också här vänder han och vrider på termen tills den förlorar definitivt innebörd. Bland annat önskar han uppätta ett samband mellan dikten *Ängeln*, där uttrycket inte förekommer, och den oskuldskraften som han med Isaksson tillskriver dem som sympatiserar med tredje ståndpunkten (s. 94–97). Vissa glidningar i tanke och formulering – med resultatet att framställningen blir suddig – förekommer som nämnts också i samband med Ekelöfs jungfrur, vilka blandas ihop (dikterna *Samothrake* och *Tag och skriv*); de karakteriseras därpå med Lindegrenord som emellertid utan att det sägs visar sig avse en helt annan Ekelöfdikt, *Kategorier*, där det öht inte förekommer någon jungfru (s. 32 f, jfr 63).

Vad gäller förhållandet till tidigare forskning förefaller denna att kanske omedvetet ha blivit väl summariskt avfärdad. Resultatet drabbar fr. a. författaren själv, eftersom

det därigenom blir svårare att urskilja de nya resultaten. Utöver viss felprocent av grammatikalisk och formell beskaffenhet kan nämnas inslaget av korrekturfel – beträffande dikticitaten blir i några fall betydelsen om inte ändrad så dock rubbad. En egendomlighet som gäller litteraturförteckningen är att tidningsartiklar öht inte blivit registrerade, och läsaren får nu på egen hand söka sig fram i noterna. På plussidan bör antecknas det sympatiskt enkla språket med dess brist på åthävor.

Klarhet och överskådlighet präglar överhuvud författarens framställning. Han har också haft god hand med komparationerna; det gäller särskilt Forssells förhållande till Browning som han på ett förtjänstfullt sätt satt strålkastarluset på (men har inte Ekelöf fått en väl undanskymd plats och Shakespeare kommit bort i hanteringen?).

Det har som framgått varit förenat med vissa svårigheter för Lennart Hagerfors att få sina bägge ambitioner att gå ihop. I förhållande till den inledningsvis presenterade ambitionen (undersökningen som hjälp åt framtida handboks-författare) ter sig kanske hans slutser beträffande »paradigmbytet» väl fragmentariska. Författaren hade för ett sådant ändamål behövt underbygga och konsolidera sina resultat, med användande av ett större material och inte minst med en mer ingående inventering av själva 50-talets särprägel som nu kommit i bakgrunden. Det bör upprepas att det är vanskligt att bryta ut tre författarskap ur en heterogen period och hävda att de täcker det väsentliga. Författaren har främst velat korrigera en kliché och denna strävan har inte undgått att färga av sig.

Framhållas bör samtidigt att Lennart Hagerfors belyst väsentliga frågeställningar, att han oförskräckt tagit itu med svåra och delvis övergripande uppgifter, att han gjort flera fina iakttagelser och hela tiden har sitt ämne i ett fast grepp. Utan tvekan har han lyckats säga något väsentligt om tre unga diktare samt det begynnande 50-talets förhållande till den föregående generationen.

Louise Ekelund

Sven Hugo Persson: *Från grymhetens till motståndets estetik. Peter Weiss tidiga författarskap och dramat Marat/Sade*. Skrifter utgivna av litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 3. GOTAB 1979.

Det tillhör ovanligheterna att svenska doktorander söker ämnet för sin avhandling inom den internationella litteraturen. Desto mer glädjande är det då så sker. Sven Hugo Persson har i sin studie *Från grymhetens till motståndets estetik. Peter Weiss tidiga författarskap och dramat Marat/Sade* förtjänstfullt inriktat sin forskning på ett väsentligt internationellt drama från efterkrigsperioden. Med sin expressiva huvudtitel vill Persson markera att han sätter in detta Weiss skådespel i ett övergripande perspektiv. Han tar sin utgångspunkt i Weiss första trevande litterära försök på svenska och slutar vid den romantrilogi på tyska – *Motståndets estetik* – vars avslutande del denne just nu håller på att färdigställa. Av lätt insedda skäl har Persson funnit det nödvändigt att göra väsentliga avgränsningar inom detta väldiga tidsspänn, något som undertiteln tydligare anger.

Vad som speciellt fascinerat Persson är den förändring

som författarrollen genomgår hos Peter Weiss. I den tidigaste produktionen framträder en konstnär som vill gestalta det egna jagets subjektiva verklighetsupplevelser i prosalyriska, dramatiska eller filmatiska former. Senare framträder en politiskt engagerad författare som i sina verk vill »informera publiken om världens tillstånd». Själva vridningspunkten i denna utveckling vill Persson förlägga just till dramat *Marat/Sade*. Han betecknar det som »den förmedlande länken» (s. 131) mellan subjektiv självbekännelse och dokumentärt inriktad verklighetstolkning. Perspektivet är av stort intresse. Jag anser dock inte att Weiss utvecklingsgång helt låter sig beskrivas på detta sätt. För det första kan man finna en politiskt medveten, socialistiskt präglad samhällssyn bl. a. i hans dokumentärfilmer från slutet av 50-talet. För det andra återfinns mycket av den ambivalens mellan ett subjektivistiskt samtidsuppror och en analytisk samhällstolkning som Weiss gestaltade i växelspelet mellan Sade och Marat även i det senare dramat *Die Ermittlung/Förvandlingen*.

Detta överensstämmer väl med de iakttagelser man kan göra vid genomgången av Weiss många uttalanden i svensk press under första hälften av 1965 fram till det han publicerade sitt nya credo i artikeln »Tio arbetspunkter i en delad värld», införd i *Dagens Nyheter* den 1.9.1965. Vid genomgången av det samtida tidningsmaterialet finner man, att kontakten med scenkonstnärer och författare under ett par olika uppehåll i DDR under våren 1965 medförde en markant ideologisk kursändring hos Weiss. Denna process mynnade ut i den personliga tillämpning av en marxistisk analys av det aktuella tidsläget i allmänhet och det delade Tyskland i synnerhet som DN-artikeln utgör. Väsentligt i sammanhanget är att dramat *Die Ermittlung* förelåg färdigskrivet och inlämnades till förlaget i februari samma år – alltså före upplevelserna i DDR. Som så ofta då det gäller kraftiga positionsförändringar hos en individ, kan man här finna att denna förberetts under en lång tid och existerat som en underström, som då och då ger sig tillkänna men som kommer till ytan och blir manifest och tydlig först genom en utlösande faktor. Om Persson metodiskt hade gått igenom det rika, främst svenska, tidnings- och tidskriftsmaterialet som består av intervjuer med och artiklar av Weiss från åren 1963–65, hade han nog måktat teckna förloppet med större precision och mångsidighet. I stället stödjer han sin framställning i alltför hög grad på retrospektiva och därmed generaliserande uttalanden av Weiss från det slutande 60-talet och 70-talet.

Dramat *Marat/Sade* kan därför inte sägas inta den unika ställningen av »en förmedlande länk» mellan två distinkta perioder i Weiss utveckling. Förändringen i attityd till författarrollen skulle ha kunnat ges en fördjupad analys, om Persson tagit till sin uppgift att studera både *Marat/Sade* och *Die Ermittlung*. De tillkom under en relativt sammanhållen konceptionsperiod och utgör två personliga tolkningsförsök, dels av ett rent historiskt stoff från en ideologiskt väsentlig brytningstid, dels av ett smärtsamt samtidshistoriskt material, som ännu helt bestämde skendet i de bägge tyska republikerna. Därför utvecklas i bägge fallen den dramatiska konflikten både på en existentiell-etisk och en ideologisk-politisk nivå. Det dialektiska växelspelet däremellan gör de två verken speciellt fascinerande i Weiss dramatiska produktion. Oavsett denna min kritik av undersökningens uppläggning, kvarstår som klart

förtjänstfullt i Perssons framställning att han velat sätta in sin närläsning av dramat *Marat/Sade* i ett övergripande perspektiv. Därmed markeras betydelsen av verkets placering i Weiss produktion.

Som underrubriken anger har Persson främst koncentrerat sin undersökning till den period som föregår *Marat/Sade* och till den litterära verksamhet Weiss bedrev med inriktning på svensk publik. Detta är högst naturligt med hänsyn till att Persson på så sätt kunnat bidra med att göra en första presentation av ett viktigt material som tidigare i allt väsentligt varit okänt för den internationella Weissforskningen. Det är därför olyckligt att hans framställning i detta avseende är så osystematisk genomförd. Uppläggningsen ger anledning till två huvudmärkningar.

Den första är av källkritisk art. Utan någon närmare diskussion har avhandlingsförfattaren inledningsvis använt sig av Weiss två självbiografiska verk på tyska från början av 60-talet: *Abschied von den Eltern* och *Fluchtpunkt*. Deras karaktär av efterrationaliserande pseudodokument hade i en översiktlig diskussion av »den unge Peter Weiss» bort ge anledning till vissa metodiska överväganden. På samma sätt som ovan diskuterats har Persson även i det första kapitlet låtit sena Weissuttalanden från 60- och 70-talen utgöra grunden för analysen av Weiss tidiga estetiska inställning. De enda samtida dokument som använts är de i bokform utgivna verken. Det mest förvånande är att han inte beaktat de 17 större artiklar som Weiss lät publicera i svenska tidningar under 40- och 50-talen, och som innehåller i de flesta fall intressanta estetiska och ideologiska ställningstaganden. Författaren har sålunda inte uppmärksammat att den prosalyriska samlingen *De besegrade* har föregåtts av en reportageresa på *Stockholmstidningens* uppdrag under sommaren 1947. Intrycken sammanfattades i några mycket välgjorda artiklar från det krigshärjade Tyskland. Artikelserien som helhet ger en klar bild av Weiss dåvarande inställning till den aktuella tyska frågan och hans syn på den tyska skuldproblematiken i förhållande till kriget, som då ivrigt diskuterades. Delar av detta material bearbetade Weiss och gav litterär gestalt i *De besegrade*, vars betydelsebärande struktur kan belysas genom en jämförelse mellan den journalistiska och den prosalyriska utformningen. Artiklarna kan på ett intresseväckande sätt dessutom ställas i relation till Stig Dagermans samtida reportagebok *Tysk höst*. Därigenom kan Weiss författarskap på ett väsentligt sätt sättas in i den samtida svenska debatten. Andra artiklar belyser hur Weiss ser på de skiftande gestaltningsprinciperna inom måleri, skönlitteratur och film; konstarter inom vilka han själv prövade sig fram under dessa år. Till sist måste man beklaga att Persson inte gett sig i kast med de originalmanuskript till de tidiga svenska dramerna, som finns i författarens ägo. I stället har han för sina analyser nöjt sig med de långt senare gjorda tyska bearbetningarna som finns tryckta i *Dramen I-II* från 1968, något som också inneburit att han helt kunnat bortse från ett svenskt opublicerat drama – *Svart revy* från 1952–53. Dessa brister vid behandlingen av källmaterialet ger en delvis skev och onödigt fragmentarisk bild av Weiss utveckling under den aktuella perioden.

Den andra anmärkningen är av kompositionell art. En mer traditionellt genomförd beskrivning av Weiss utveckling från det han i januari 1939 anlände till Sverige som judisk-tjeckisk flyktning, till det att han gjorde sitt interna-

tionella genombrott som dramatiker med Marat/Sade skulle i två avseenden ha kunnat medföra en fördjupad analys, även om man håller sig enbart till det svenska materialet. För det första skulle författaren närmare ha kunnat belysa och analysera förskjutningen från ett individuellt identitetssökande mot ett engagemang i samtiden och den sociala verkligheten. För det andra skulle han ha kunnat visa, hur Weiss successiva arbete inom olika konstarter under dessa år kan ses som ett medvetet sökande efter allt mer bäriga gestaltungsformer, en strävan efter ett språk som kunde förmedla de inre upplevelserna på ett adekvat sätt. Simultant med denna vilja att konstnärligt behärska de egna uttrycksmedlen existerar dessutom hos den landsflyktige konstnären ett ständigt pågående val mellan svenskan och tyskan som kommunikationsmedel.

Nu äger Perssons framställning tyvärr inte denna uppläggning vilket gör hans helhetsbild av Weiss konstnärliga utveckling under de första tjugo åren i Sverige splittrad. Detta hindrar dock inte att han gör en rad intressanta detaljiakttagelser vid närläsningen av de enskilda texterna. Det är inte minst i textstudiet som Sven Hugo Persson äger sin främsta styrka som forskare. Det monografiska studiet av dramat *Marat/Sade* är därför avhandlingens bästa. Redan i en inledande forskningsöversikt visar Persson sig vara väl förtrogen med den internationella Weiss-forskningen. I textanalysen har han också på ett meningsfullt sätt inarbetat många iakttagelser och resultat därifrån, även om det kan diskuteras i vilken utsträckning han själv bidragit med nya tolkningar. Perssons väl sam-

manhållna framställning har sin tyngdpunkt i den idéhistoriska och ideologikritiska aspekten i fjärde kapitlets tematiska analys. Han för där en värdefull diskussion kring de bägge antagonisterna Sades och Marats syn på den onda naturen respektive det revolutionära våldet. Vad man möjligen kan anföra däremot är att dessa ställningstaganden inom dramats struktur problematiseras på ett väsentligt sätt genom patienternas kollektiva agerande, de fyra sångarnas distanserade visor och marknadsutroparens kommentarer. Persson har renodlat analysen av Marats och Sades inlägg så lång, att de ter sig som en sammanhållen platonsk dialog trots att deras abstrakta utsagor hela tiden under spelets gång relativiseras genom de övrigas agerande. Över huvudtaget kan man säga att den mer formella analysen av dramat är ganska schematiskt genomförd och i ringa utsträckning belyser den dramatiska aktionens semantiska funktion. Intressantare är det sätt på vilket Persson sätter in Weiss pjäs i skärningspunkten mellan en avantgardistisk teatertradition och Artauds och Brechts dramateorier. Detta belyser återigen det värdefulla i att Persson med sitt avhandlingsarbete sökt sig ut mot internationell litteratur och internationella strömningar. En vilja till mångsidighet och väsentliga idéperspektiv – även om intentionerna inte alltid genomförs med tillräcklig konsekvens – gör Perssons undersökning till en intresseväckande om än ojämn läsning. Till det positiva intrycket bidrar att framställningen har en klar, stundtals elegant språkdräkt.

Sverker R. Ek